

Тарас Гладюк

ПАРЛАМЕНТСКО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УНО В 1935 Г.

В статье рассматривается подготовка, условия и участие УНО в парламентских выборах 1935г., ее деятельность, направленная на объединение украинских парламентских клубов.

Ключевые слова: выборы, УНО (Украинская народная обнова), УНДО (Украинское национально-демократическое объединение), УПР (Украинская парламентская репрезентация), украинский парламентский клуб.

Taras Hladyuk

THE PARLIAMENTARY POLITICAL CAREER UNO IN 1935

The article highlights the preparation conditions and UNO participation in elections in 1935, its activities directed on Ukrainian parliamentary clubs consolidation.

Key words: elections, UNO (Ukrainian People's Obnova), UNDO (Ukrainian National-Democratic Union), UPR (Ukrainian Parliamentary Representation), Ukrainian parliamentary club.

УДК 94 (477)

Богдан Лаврук

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УНДО

Проаналізовано культурно-освітню політику польської влади у Західній Україні у першій половині 1930-х рр., виокремлено основні заходи УНДО в національно-культурній сфері, скеровані на захист прав українського народу.

Ключові слова: УНДО, культурно-освітня діяльність, Західна Україна, національні інтереси, українці.

Найбільшою політичною партією Західної України міжвоєнного періоду було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), що відіграло важливу роль у політичному, культурному та господарському житті регіону. Упродовж всього періоду свого існування УНДО було виразником інтересів та захисником прав українського населення краю.

Незважаючи на значну роль, яку відіграло УНДО у суспільно-політичному житті Західної України упродовж 1925–1939 рр., наукове вивчення її історичного досвіду розпочалося лише в останнє десятиріччя. Основні напрями діяльності, організаційне становлення УНДО в Західній Україні у другій половині 1920-х рр. висвітлені у працях М. Кугутяка про історію української націонал-демократії [1]. У науковому дослідженні І. Соляра [2] висвітлено проблеми консолідації національних сил Західної України, утворення УНДО та його діяльність у 1925–1928 рр. Становить інтерес також історична розвідка І. Сковчиляса [3] про діяльність повітового комітету УНДО на Борщівщині, у якій розглядається історія боротьби борщівських ундовців за права свого народу. Таким чином, проблема культурно-освітньої діяльності УНДО ще не стала предметом детального наукового дослідження.

У цій статті зроблено спробу на основі архівних матеріалів і тогочасної преси висвітлити основні методи і форми діяльності партії у Західній Україні у захисті прав українського народу на розвиток рідної культури та освіти першої половини 1930-х рр. Зокрема, це: впливи УНДО в "Просвіті", Українського педагогічного товариства (УПТ) та інших національних товариствах, участь в організації та проведенні шкільного плебісциту, оборона прав українського шкільництва у польському парламенті (внесення численних запитів до уряду щодо ліквідації осередків "Просвіти" під час плебісцитової акції, боротьба за відновлення українських гімназій, протести проти дискримінації українського учительства, вимоги відкриття українського державного університету, а також організація численних народних віч і зборів з метою захисту прав української школи).

Один із лідерів УНДО – М. Галущинський ще в 1923 р. очолив "Просвіту", що свідчило про зацікавлення партією діяльністю цієї національної інституції. Очолюваний М. Галущинським Головний відділ розробив програму розвитку товариства, що складалася з двох розділів: "найближчі завдання" і "перспектива".

З самого початку свого панування в Західній Україні польська влада проводила політику денаціоналізації і асиміляції корінного населення. Особлива роль у реалізації цієї політики, як і раніше, відводилося полонізації українського шкільництва. Так, згідно з мовним законом, прийнятим 31 липня 1924 р., державною мовою проголошувалася виключно польська мова, якою мали послуговуватися усі державні та самоврядні структури як у внутрішніх, так і в зовнішніх відносинах. Відповідно до цього закону основним типом школи в Західній Україні ставала утравістична (двомовна) школа, у якій обов'язково вивчалися польська мова, польська історія і наука про Польщу.

Освітня праця у "Просвіті", за словами М. Галуцинського, мала розвиватися за прикладом європейських товариств на фаховій основі. Він прагнув внести до освітньої справи національний зміст, розбудити серед української спільноти потребу до самоосвіти і самовиховання. М. Галуцинський наголошував на тому, що народна освіта повинна бути цілісною і поєднувати у собі всі види виховання (дошкільне, шкільне, позашкільне). Голова "Просвіти" вказував на необхідності поширення освіти та самоосвіти серед усіх верств українського громадянства, без огляду на вік та рівень освіченості. Щоб налагодити самоосвіту, за його переконанням необхідно було розробити питання самоосвіти і видати цілу низку довідників, створити повітові бюро з самоосвіти для самоосвітніх гуртків і для індивідуальної самоосвіти, займатися організацією заочної освіти.

Фактичний стан, який посідала українська мова на території Західної України, свідчив про дискримінаційне щодо неї ставлення з боку польської влади, що прагнула якнайшвидше полонізувати українське населення, передусім, шляхом ліквідації українських навчальних закладів усіх типів. Утиски польськими законами прав української мови, а також – численні невиконання та перекошення на практиці навіть того мінімального обсягу прав, які вони їй гарантували – негативно відображалося на освіті.

Усвідомлюючи такий стан речей, УНДО разом з національними товариствами ("Просвіта", УПТ, "Рідна школа") неодноразово ставали на захист прав рідної мови, насамперед в освітніх закладах, виховуючи серед українського громадянства "почуття права мови, значення та ціни цього права у громадському житті. "Адже право рідної мови, – як відзначав К. Левицький, – має велике значення для життя і майбутнього нації. Це є перше право людини, народу і нації, що борються за свої права" [4, с. 12].

Організацією і проведенням шкільних плебісцитів в Західній Україні займалося товариство "Рідна школа", "Просвіта" під керівництвом центрального та повітових комітетів УНДО. Про це свідчать численні звіти повітових старост про суспільно-політичну ситуацію у повітах. Зокрема, у звіті Тереховлянського повітового старости за 1932 р. повідомляється про те, що місцевий комітет УНДО під час проведення в повіті "будь-якої суспільно-культурної чи політичної акції бере ініціативу у свої руки. Підтвердженням цього є акція проведення шкільного плебісциту, яка здійснювалася під керівництвом ПНК УНДО в Тереховлі" [5].

Найбільше утисків з боку польської шкільної адміністрації та учителів зазнавали українські діти на Волині, Поліссі, Холмщині та Підляшші. Вплив партії на північно-західних українських землях був дещо слабшим, але шкільний плебісцит, хоча й з деяким запізненням, розпочався і там. Для його організації та проведення повітові народні комітети УНДО разом з осередками "Просвіти", місцевими гуртками "Рідної школи" створювали повітові плебісцитові комітети. Їх метою було до 31 січня 1933 р. зібрати матеріали з усіх громад повіту про результати проведеного плебісциту: обрахувати загальну кількість внесених декларацій, уточнити, які громади не проводили плебісциту і з яких причин та повідомити про перешкоди, які чинилися під час проведення цієї акції [5].

Випадки про численні зловживання польської влади на українських землях під час проведення шкільного плебісциту містилися на сторінках багатьох українських часописів. Так, в одній із статей, поміщеній у щоденнику УНДО – газеті "Діло" повідомлялося про те, що у багатьох селах Станіславівського воєводства плебісцитові комітети натрапляли на перешкоди з боку місцевих відділів державної поліції та війтів, і це, незважаючи на розпорядження станіславівського воєводи про сувору заборону війтам уживати будь-яких заходів, що б нашкодили результатам плебісциту. Яскравим прикладом сваволі органів місцевої влади була відмова війта у селі Стриганцях на Станіславщині підтвердити декларації щодо української мови навчання. У результаті – поліція арештувала плебісцитовий комітет, до якого входили члени читальні "Просвіти".

Польська адміністрація різними способами виманювала підписи від українських батьків "за" польську мову навчання. Наприклад, були написані декларації українською мовою, у яких вже було відмічено "за" польську мову навчання. Або ж – поляки видавали декларації польською мовою на зразок українських, у яких місце, в якому зазначалася мова викладання, було незаповненим, щоби, зібравши підписи українських батьків, потім дописати "польська" чи "паньствова" мова [6].

УНДО рішуче виступило проти "паціфікації" – каральної операції польської влади восени 1930 р. в Західній Україні. Під час її проведення зазнали переслідувань члени "Просвіти" та інших національно-культурних товариств. Згідно з даними львівського науковця М. Швагуляка, упродовж вересня-жовтня 1930 р. на території трьох східногалицьких воєводств польська влада ліквідувала 28 осередків "Лугу", 21 – "Сокола", 21 – філію "Просвіти".

Закриття філій та читалень "Просвіти", справа шкільного плебісциту, зокрема зловживань польської влади під час його проведення, неодноразово піднімалася ундовськими депутатами у польському парламенті. Отримуючи численні скарги на місцеву владу та органи поліції, українські депутати подавали інтерпеляції (запити) до уряду, у яких наводилися конкретні факти зловживань місцевої влади, фальшування шкільних декларацій, а відтак – результатів плебісциту. Так, Д. Великанович від імені президії УПР у зверненні до міністра віросповідань і освіти від 30 березня 1933 р. наголошував на тому, що зловживання під час шкільного плебісциту не припинялися, а з кожним днем все більше посилювалися. Він підкреслював, що уряд ніяк не реагував на запити, подані українськими депутатами у цій справі і наполягав, щоби влада поклала край такій політиці та припинила зловживання під час організації та проведення цієї акції [5].

Про зловживання польської адміністрації в культурно-освітній сфері голова УНДО й УПР Д. Левицький на пленарному засіданні сейму 3 листопада 1933 р. у своїй промові зауважив: "В тих оселях, де досі існувала українська школа, виманювано підступом або просто фальшовано підписи на деклараціях з домаганням польської мови навчання". Незважаючи на те, що у 1932 р. батьки 400 тис. українських дітей зібрали 300 тис. декларацій (в три рази більше, ніж у 1925 р.) з вимогою рідної мови навчання їхніх дітей у школах, проте ще близько 500 українських шкіл були перетворені на польські або утравкістичні. У результаті – відбулося погіршення стану українського шкільництва майже на 20 % [6].

Питання захисту українського шкільництва, діяльності "Просвіти" залишалися у центрі уваги українських депутатів у польському парламенті. У лютому-березні 1931 р. у сеймі обговорювались проекти законів "Про шкільний устрій" і "Про приватні школи і наукові та виховні заклади". Перший з цих проектів передбачав скасування двох перших класів гімназії і поділ середньої школи на чотирикласну гімназію і двокласний ліцей. Тільки закінчення початкової школи другого ступеня (6 класів) давало право вступу до гімназії. Це утруднювало доступ до середньої освіти дітям українських селян – українці не мали жодної, шестикласної державної школи, а лише три семикласні у Львові, Перемишлі і Коломиї. Право вступу до вищих навчальних закладів давало закінчення ліцеїв, яких українці теж не мали.

Виступаючи у сеймі від імені УПР, член ЦК УНДО М. Рудницька піддала критиці законопроект "Про шкільний устрій" як такий, що закривав українській молоді доступ до освіти. Українці запропонували низку поправок до нього. У них пропонувалося: при укладенні програм для шкіл враховувати потреби вивчення історії і географії національних меншин, до складання навчальних програм залучати наукові установи цих меншин (для українців – НТШ), утворювати ліцеї з українською і білоруською мовами викладання. Однак згаданий законопроект був прийнятий без урахування поправок українського клубу [7].

Характеризуючи становище української школи, на засіданні сейму 10 лютого 1931 р. депутат Д. Великанович наголошував на тому, що "українське шкільництво в Польщі у звалищах". Воно не отримувало жодної допомоги від держави, а те що залишилося від австрійських часів, було знищено за період польського панування. Депутат вимагав від влади створення окремих шкіл "для українців із директорами та інспекторами – українцями. Підкреслював, що в такій ситуації 400 тис. українських дітей шкільного віку були повністю позбавлені можливості навчатися [8, с. 4].

Підтверджуючи слова Д. Великановича, М. Галуцинський 21 лютого 1931 р. на засіданні сенату зазначав, що стан шкільництва національних меншин під владою Польщі не лише не покращився, а й погіршився. "Те, що ми вважали, чи бодай мали право вважати як перехідний стан, – наголошував він, – стає, а може вже стало хронічним запальним станом в острій формі" [5].

Восени 1930 р. у період паціфікації польський уряд закрив три українські гімназії – Дрогобицьку, Рогатинську та Тернопільську. Питання про їх відновлення неодноразово піднімалось ундовськими депутатами у польському сеймі впродовж наступних шести років, однак безрезультатно. Зорема, 27 жовтня 1931 р. на засіданні освітньої комісії сейму обговорювалось питання трьох українських гімназій. Деякі польські депутати наголошували, що Дрогобицьку і Рогатинську гімназії закрито у зв'язку з приналежністю їх учнів до УВО та ОУН та участю у саботажних акціях, що у будинку Рогатинської гімназії під час обшуку нібито знайдено зброю, а у Дрогобицькій – заарештовано директора гімназії і 30 учнів. Саме тому польські депутати називали внесення українських депутатів щодо відновлення діяльності названих українських навчальних закладів неактуальними та безпредметними.

З цього приводу М. Рудницька, наголошувала на тому, що закриття гімназій було частиною пацифікаційної акції влади. Вона пояснювала, якої шкоди буде завдано молоді, учительському складу та українському громадянству через закриття цих українських навчальних закладів. Факти, наведені М. Рудницькою, були настільки переконливими, що її заяву підтримали навіть деякі польські депутати.

Щодо Тернопільської гімназії, то М. Рудницька заявляла, що причиною її закриття восени 1930 р. уряд назвав участь її учнів у саботажній акції. Коли висунуті аргументи не витримали критики, влада наводила факти діяльності гімназії упродовж 1925–1929 рр. Польська адміністрація пояснювала, їх закриття тим, що, нібито, у 1925 р. на території гімназії існувало угруповання УВО, внаслідок чого гімназія стала осередком протидержавної акції. На численних прикладах М. Рудницька доводила якої моральної шкоди було завдано українській молоді через утримання її у в'язницях та неможливість закінчити навчання. Депутат також коротко пригадала історію Тернопільської гімназії, наголошуючи на її вагомому значенні для українського громадянства. Ця гімназія була єдиним державним середнім закладом з українською мовою навчання на території Тернопільського воєводства з населенням понад 900 тис. українців, у той час, коли поляки мали у своєму розпорядженні 17 державних середніх шкіл [5].

Питання відкриття трьох українських гімназій ще неодноразово піднімалось українськими депутатами у польському парламенті. Зокрема, 18 грудня 1931 р. його знову порушила М. Рудницька, пізніше – Д. Великанович, С. Баран та інші депутати від УНДО, проте, на жаль, польська влада так і не проявила доброї волі, не здійснила жодного зустрічного кроку щодо відновлення незаконно ліквідованих українських державних гімназій [5].

Асиміляції підростаючого покоління українських громадян підпорядковувалася уся система виховання і навчання дітей, що її здійснювали здебільшого польські учительські кадри під контролем служб державної безпеки. Для учителів-українців доступ до роботи у державних школах обмежувався з політичних мотивів. 10 лютого 1931 р. під час дискусії над бюджетом міністерства освіти, Д. Великанович наголошував на тому, що освітня і шкільна політика польського уряду щодо українців проводилася під кутом інтересів тих польських партій, які у своїй програмі мали за мету здійснити повну асиміляцію і знищення українського народу.

Яскравим доказом цього було не лише занедбання українських шкіл та позашкільних організацій, а й дискримінація українського учительства. Він повідомляв про те, що керівництво школою на українських землях здійснюється поляками, а українці не мають жодного впливу на свої школи. Зокрема, наводив факти, коли у 1930 р. 60 вчителів-українців, незважаючи на їх важке моральне і матеріальне становище, були переселені за сотні кілометрів від родинних місць. Багато українських учителів були звільнені з посад польськими інспекторами. Так, у 1930 р. лише за один тиждень звільнено 18 учителів-українців, попри те, що вони справлялися зі своїми службовими обов'язками.

Що стосується безпідставного переселення учителів-українців на польські землі, то ундовські депутати 16 грудня 1930 р. подали інтерпеляцію до ради міністрів Польщі щодо цього питання. У відповідь на цей запит її голова В. Славек 9 лютого 1931 р. повідомляв про те, що усунення українських учителів від виконання службових обов'язків та переселення їх на західні землі Польщі пов'язане з тим, що "вони не дбали про належний напрям і виховуючий вплив школи, при чому переносили на її терен невластиві методи політичної агітації. А діяльність окремих з них мала виразний антидержавний характер". Окрім того, у відповіді наголошувалося на тому, шкільна влада мала на меті будь-якими способами запобігти використанню школи у політичних цілях [5].

20 лютого 1933 р. на засіданні сейму розпочалася дискусія над проектом закону про академічні школи. 21 лютого поточного року Український клуб зробив внесення до цього закону, суть якого полягала у тому, щоби поміж державними академічними школами встановити як окрему самостійну академічну школу український університет у Львові. Стосовно цього закону В. Загайкевич зазначав, що згаданий внесок Українського клубу і боротьба українців за самостійний український університет у Львові був доказом прагнення українців до розвитку в усіх сферах життя, зокрема у сфері освіти.

Депутат Л. Макарушка на цьому ж засіданні звернув увагу на польський закон про засади воєводського самоврядування від 26 вересня 1922 р., який зобов'язував створення українського університету упродовж двох років, тобто до 25 жовтня 1924 р. Він зазначав, що невиконання цього закону свідчило передусім про хиткість правового порядку в Польщі і невиконання нею міжнародних зобов'язань. Справа українського університету піднімалась українськими депутатами від УНДО у польському сеймі 18 січня 1934 р. на засіданні бюджетної комісії під час обговорення бюджету Міністерства віросповідання і освіти.

У своїй промові Д. Великанович знову ж таки наголошував на тому, що український університет у Львові мав діяти ще з 1924 р., на організацію якого було вирішено виділити кошти. Проте із сумом стверджував, що обіцянка польського уряду щодо відновлення державного українського університету

залишилася лише формально, більше того, "у зародку було придушено" відкриття приватного українського університету у Львові та ліквідовано 8 україномовних кафедр, що діяли у Львівському університеті. Він наголошував на тому, що 20 % населення Польщі, маючи на увазі в першу чергу українців, позбавлені власної вищої школи і права навчатися рідною мовою, у той час, коли польських вищих навчальних закладів на той час нараховувалося 14 [5]. Тема українського шкільництва ще неодноразово піднімалася депутатами від УНДО на засіданнях польського сейму і сенату.

Про оборону ундовськими депутатами прав рідної мови та інтересів українського шкільництва не лише у польському парламенті свідчать організовані ними з цього приводу численні віча та зібрання. Зокрема, 22 травня 1933 р. з ініціативи ЦК УНДО у Яворові на Львівщині відбулося віче, на якому обговорювалися питання діяльності "Просвіти", УПТ, "Рідної школи" та інших товариств. У резолюціях, прийнятих на цьому зібранні і скерованих до УПР, українське населення відкрито протестувало проти насадження польських законів, що обмежували розвиток державного і приватного шкільництва, вимагало скасування утравізму в школах як шкідливого з точки зору педагогічного і національного. У резолюціях також містилися вимоги щодо надання можливості вільного доступу до навчання у середніх і фахових школах українським дітям з сільської місцевості, домагатися від польського уряду відкриття україномовних ліцеїв, середніх і фахових шкіл у достатній кількості щодо кількості українського населення у відношенні до польського населення Польщі тощо.

Політика нормалізації українсько-польських взаємин не вплинула на загальні тенденції розвитку "Просвіти". На П'ятому народному з'їзді УНДО (4–5 січня 1938 р.) зазначалося, що польська влада не виконала умов нормалізаційної політики. Саме від 1935 р. почалася колонізаційна акція на Лемківщині, Гуцульщині, Поліссі Підляшші.

Таким чином, УНДО посідало домінуючі впливи в українських культурно-освітніх товариствах: "Просвіті", УПТ, "Рідній школі". Вбачаючи у цьому запоруку збереження національної свідомості українців.

Список використаних джерел

1. Кугутяк М. Українське національно-демократичне об'єднання: активізація діяльності, посилення громадсько-політичних впливів (1928–1930) / Микола Кугутяк // Галичина. – 1999. – № 3. – С. 24–34.
2. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928) / Соляр І. – Львів, 1995. – 70 с.
3. Сковчиляс І. Повітовий комітет УНДО у суспільно-політичному житті Бродівщини середини 20-х – кінця 30-х ХХ ст. / Сковчиляс І. – Львів, 1995. – 56 с.
4. Левицький К. За права української мови / Левицький К. // Життя і право. – 1929. – № 2. – С. 12.
5. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1953.
6. Як фабрикують декларації за польською школою? // Діло. – 27 січня 1933. – С. 4.
7. Державний архів Львівської області. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 837.
8. В Польщі. Цікава подія на процесі Центролівому. Сойм // Новий час. – 13 лютого 1931. – С. 4.

Богдан Лаврук

КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УНДО

Проанализировано культурно-образовательную политику польской власти в Западной Украине в первой половине 1930-х гг., выделены основные мероприятия УНДО в национально-культурной сфере, направлены на защиту прав украинского народа.

Ключевые слова: УНДО, культурно-образовательная деятельность, Западная Украина, национальные интересы, украинский.

Bogdan Lavruk

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES UNDO

The analysis of cultural and educational policies of Polish authorities in western Ukraine in the first half of 1930 highlights the major activities UNDO in national-cultural sphere to protect the Ukrainian people.

Keywords: UNDO, cultural and educational activities, Western Ukraine, national interests, Ukrainian.